

OSMANLI SAKALARINDAN MODERN SAKALARA: TİCARİLEŞEN DAMACANA SEKTÖRÜ

Taylan TAŞKIN*

Türkiye’de damacana su sektörünü de içine alan doğal kaynak su sektörü oldukça yenidir. Sektörün gelişiminde, devletin, rant amacıyla su kaynaklarının piyasa ilişkileri içine dahil edilmesine izin vermesinin önemli bir rolü vardır. Yerel yönetimlerin kentsel su hizmetlerindeki başarısızlığı da bir diğer önemli etken-dir. 1990’larda sektörün gelişiminin ilk aşamasında bile, devletin düzenleyici-lik rolünde geç kaldığı görülmüştür. 2000’li yıllarda, AB’ye uyum çerçevesinde yapılan düzenlemelerde ise, ülke koşullarının hesaba katılmaması, küresel su şirketlerinin Türkiye’deki sektöre girişlerine ve ulusal pazarda tekel oluşturabil-melerine zemin hazırlamıştır. Sektörün belirgin özelliği, AB standartlarına uyum nedeniyle karmaşıklaşan üretim sürecinde, çok güçlü ve yeni teknolojiye sahip yabancı firmalarla, yerel ve belirli bir kalite standardına ulaşmakta zorlanan küçük firmaların bir arada var olmasıdır. Yapısal değişim süreci yaşayan sek-törde üstünlüğü ele geçiren unsurlar, aynı zamanda küresel ve hegemonik bir ideolojik söylemle, gelişmelerin seyrini etkileme kabiliyetine de sahiptirler.

Anahtar Sözcükler: Damacana sektörü, doğal kaynak suyu, ambalajlanmış su, sakalar.

“...üstünlüğü ele geçirdiği her yerde, bütün feodal, ataerkil, pastoral ilişkilere son verdi. İnsanı ‘doğal efendileri’ne bağlayan çok çeşitli feodal bağları acıma-sızca kopardı ve insan ile insan arasında, çıplak çıkardan, katı ‘nakit ödeme’den başka hiçbir bağ bırakmadı. Dinsel tutkuların, şövalyece coşkunun, dar kafalı duygusallığın kutsal titreyişlerini, bencil hesapların buzlu sularında boğdu... dünya pazarını sömürüsüyle, her ülkedeki üretime ve tüketime kozmopolit bir nitelik verdi. Gericileri derin kedere boğarak, sanayinin ayakları altından, üze-rinde durmakta olduğu ulusal temeli çekip aldı... Eski ulusal ve yerel yalıtımın ve kendine yeterliliğin yerini, ulusların karşılıklı çok yönlü ilişkiler, evrensel karşılıklı bağımlılığı alıyor. Ve maddi üretimde olan zihinsel üretimde de oluyor... bütün üretim araçlarındaki iyileşme ile, son derece kolaylaşmış iletişim araçları ile, bütün ulusları, hatta en barbar olanları bile, uygarlığın içine çekiyor...”¹

Sanayi Devrimi sonrasında, Batılı ülkelerde modern kentsel su hiz-metlerinin şekillenmesinde dört evreden bahsedilir. İlk evrede, Sanayi Devrimi sonrasında, 1800’lerin başında Londra’da, kentin farklı yerle-rine döşenmiş borular yoluyla, zengin kesimlerin ihtiyaçlarına (hizme-tin karşılığını ödeyebileceklere) odaklanmış değişik kalitedeki suyun

* A.Ü. SBF Kamu Yönetimi ve Yönetim Bilimleri Doktora Programı öğrencisi.

¹ K.Marks-F.Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, Eriş, 2003, s.25-26.

arzu küçük özel şirketler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Benzer bir durum, 1830'larda Fransa'da da yaşanmıştır. Paris kentinin su ihtiyacı, küçük şirketlerce artırılmış suyun 120 binden fazla taşıyıcı tarafından ya omuzlarda ya da yük hayvanları ile taşıtılan kovaların dağıtımı ile sağlanmıştır. Paris'te, su satıcılarından su satın alamayan toplumun geri kalan kısmı ise sokak çeşmelerinden yararlanmıştır.

İngiltere ve Fransa'da bu şekilde yaşanan ilk evre, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da da benzer bir şekilde gerçekleşmiştir. Fatih döneminde oluşturulan Su Nezareti, Saray öncelikli olmak üzere, İstanbul şehrine içme ve kullanma suyunun sunumuna yönelik hizmet yürütmüştür. İdari yapılanmada, Su Nazırı, su yolcuları, keşif memurları, korucular, çavuşlar, bend muhafızları, neccarlar, löküncüler ve şehir sakaları yer almış olup, özellikle sakalar, şebekenin evlere kadar ulaşmadığı durumlarda görev alırlardı. Sakalar, su kovalarını yükledikleri hayvanları ile ticari boyutu da olan önemli bir hizmet yürütmüşlerdir. Sakaların taşıdıkları su, kaynağına göre (Miri, Mülki, Hassa ya da Vakıf) isimlendirilen çeşmelerin sadece bazılarında temin edilebilmekteydi, bunlara da *saka çeşmesi* denmiştir. Diğer çeşmeleri sakaların kullanımına izin verilmemiştir.² Dönemin İstanbul'unda sakaların hangi çeşmelerden su almaması gerektiği ve su sırası nedeniyle bugünkü tabirle *değnekçilerin* de dahil olduğu kavgalar yaşanır iken; halkın önemli bir kesimi de hemen hemen her mahallede bulunan çeşmelerden su temin etmekteydi. Bu çeşmeler, Paris için olduğu kadar İstanbul'da yaşayan insan topluluğu için de, birbirleriyle eşit koşullarda etkileşime girdikleri, önemli birer *kamusal alan* işlevi görmüştü.³ Bir başka deyişle, bazı çeşmeler ticari bir hizmetin yürütülmesi için süren kavgalara zemin

---

² Vakıf sularına dayalı çeşmelerin sakalarca kullanımı, yani satılarak ticarete konu olabilmesi vakfedenlerin iznine bağlı kılınmıştır. "Osmanlı Döneminde, İstanbul'da Su Tesisleri ve Osmanlı Su Teşkilatı", s.3/11, *Osmanlı Araştırmaları*, <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501201&query=su%20nezareti>, Erişim Tarihi: 21 Aralık 2008.

³ Kamusal tartışmalarında yurttaş, yalnızca bir praksis topluluğu kurmak sorumluluğunda olan bir özne değil, aynı zamanda bu dünyayı mümkün en iyi dünya yapmakla sorumlu olan öznedir. Bu, eylem içindeki yurttaşların her birinin kendi bakış açılarını tüm diğer bakış açılarını hesaba katarak tesis ettikleri bir ortak alanın yaratılmasıyla mümkündür. Bu ortak alan kamusal alandır ve politik süreçle iktisadi sürecin örtüştürüldüğü, toplumun siyasete müdahale ettiği ve ortak ihtiyaçların karşılanmasına yönelik uzlaşmayı temsil eden "kamusal akıl" var olduğu alandır. Bkz.: Nilgün Toker Kılınç, "Hannah Arendt'te Politik Sorumluluk ve Yurttaş Sorumluluğu", *Birikim Dergisi*, 24.12.2006, www.birikimdergisi.org.tr (Erişim Tarihi: 30 Mart 2007). Sezai Temelli, "Kamusal Mal ve Kamusal Akıl", *Birgün Gazetesi*, 21 Mart 2007.

oluştururken; sahipsiz (topluma ait) çeşmeler ortak ihtiyaçlar için genel bir uzlaşmayı sağlayan, siyaset ile iktisadın örtüştürüldüğü mekanları temsil etmiştir.

Kent ölçeğinde, modern su ve kanalizasyon sistemine geçişte, diğer aşamalar şöyle gerçekleşmiştir. 19. yüzyıl sonlarından 1920'lere kadar olan ikinci dönem, toplum sağlığı, toplumsal muhalefet ve emek gücünün yeniden üretiminin sağlanması ile de ilişkili olarak, genel kentsel altyapının tesisi ve işletilmesi konularında ilk merkezileşme eğiliminin ortaya çıktığı, bu kapsamda belediyelerin sorumlu olduğu bir dönemi simgelemiştir. Üçüncü dönem, refah devleti dönemine denk düşen ve sorumluluğun daha da merkezileştiği, finansman modelinde ise kamu hizmeti anlayışının hakim olduğu bir dönemdir. Son dönem ise, 1970'ler sonrası, kapitalizmin sermaye birikim krizine yanıt olarak kentsel su hizmetlerinin yeniden özel sektöre verilmesi ya da kamu-özel ortaklığının gündeme getirildiği dönemdir.⁴

Türkiye'de, bugün, en kontrolsüz biçimiyle söz konusu son dönem yaşanmakta ve yerel yönetimlerin boşaltmakta olduğu kamu hizmet alanında, "doğal kaynak (damacana ve pet) suyu" nun giderek büyüyen gelişimine / güçlenmesine tanık olunmaktadır. Tarihin bir ironisi olarak, yaklaşık 200 yıl sonra, modern sakalar, genelde aynı tip ve ucuz ticari yük araçlarıyla, her mahalle-semt ve site girişinde su dağıtımı için telefon çağrısı bekler durumdadırlar.

DOĞAL KAYNAK SU SEKTÖRÜ

Türkiye'de yeraltı ya da kaynak sularının işlenmesini ve dolumunu gerçekleştirerek piyasa ilişkileri içinde topluma sunan kesime yönelik "ambalajlı su sektörü", "doğal kaynak su sektörü", "damacana sektörü", "maden suyu sektörü", "pet (perakende) su sektörü", "doğal mineralli su sektörü", "mineralli su sektörü" ve "gazlı içecekler sektörü" gibi farklı ve karışıklığa neden olabilecek isimlendirmeler yapılmaktadır. Daha da kötüsü, bir süre önce (2004 ve 2005) yürürlüğe giren ve bu çalışma içerisinde ayrıca ele alınacak olan yönetmeliklerde, ilgili AB Direktifleri'nin bir sonucu olarak, ürünlerin tanımları da değiştirilmektedir. Bir kavram kargaşası yaratmamak için, kapsayıcı bir ifade olan *ambalajlı su sektörü* tanımını esas almak ve onunla başlamak yerinde olacaktır.

---

⁴ Dönemselleştirme için bkz: Tayfun Çınar, "Kuraklık ve Kentsel Su Yönetimi Sorunu", *Toplum ve Hekim Dergisi*, Ocak-Şubat 2008, Cilt:23, Sayı:1, s.13-15.

Türkiye’de ambalajlı su sektöründe faaliyet gösteren kesimleri, faaliyet gösterdikleri alan itibariyle ikiye ayırabiliriz: Doğal Kaynak Suyu üreticileri ve Doğal Mineralli Su üreticileri. Bunlardan ikincisinde, doğal mineralli su alt sektöründe, Türkiye’nin sahip olduğu zengin potansiyelin de bir sonucu olarak, özel sektör uzun bir zamandır faaliyet yürütebilmektedir.⁵

Öte yandan, doğal kaynak suyu ise görece yeni bir olgudur. Bu yenilik, toplum tüketimine sunulabilmesi ile sınırlı değildir. Yeni bir olgu olarak, doğal kaynağın üretimi söz konusudur. Zira geçmişte suyun çıkarılması, depolanması ve dağıtımından bahsedilmekteydi. Ayrıca, içme ve kullanma suyu sektörünün içinde yer alan bu kesimin üretimini de “pet” ve “damacana” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu ayırım önemlidir, zira günlük yaşamda, her an ve her yerde kullanılabilen ve taşınabilen pet sulara karşı; damacana, evlerde içme ve kullanma amaçlı olarak sunulan ticari suyu temsil etmektedir. Bu bağlamda, günümüzde büyük şehirlerde bir insanın tükettiği günlük su miktarının önemli bir kısmını da damacana kökenli su teşkil etmektedir. Ayrıca, sektörün su dağıtım yapılanması da bu ayrımı gerekli kılmaktadır, diğerine göre çok yeni olan damacana su uygulaması, farklı dinamiklerin etkili olduğu bir konjonktürde ve farklı bir yapılanma ile gelişebilmiştir.⁶

Özellikle, 1990’lı yılların başından itibaren, büyükşehirlerde toplum şebekeden yeterli ve kaliteli su verilememesi, damacana su sektörünün doğuşunda ve gelişiminde belirleyici olmuştur. Verilen suyun da sağlıksız olması ve neden olduğu sorunlar, sürekli artan su kesintileri, bu konuların medyada yansıtılış biçimi ve temel bir kamu hizmeti olan su hizmetlerine ve bu hizmetin nesnesine yönelik toplumda yaratılan kuşku, bir bakıma damacana ve pete dayalı doğal kaynak su sektörünün gücüne güç katmıştır. Artık, Türkiye’deki doğal kaynak suyu sektörü

---

⁵ Örneğin Cumhuriyet’in ilk yıllarında, 1926 yılında çıkarılan “Maden Suları Üretimi ve Kaplıca Kurulması Hakkında Kanun” ile maden suyu (mineralli su) sektörü özel işletmelere bırakılmış ve imtiyaz yöntemiyle işletilmesi kurallara bağlanmıştır. Bu yasanın uygulamasına ilişkin olarak Maden Suları Yönetmeliği düzenlenmiştir. Bu alandaki bir diğer önemli bir gelişme ise Yalova Kaplıcaları’nın 1939 yılında özel bir yasaya konu olması ile yaşanmıştır. 3653 sayılı bu yasayla, Yalova’da bulunan sıcak ve soğuk su kaynaklarıyla kaplıcaların ve bunlara ait binaların işletilmesi amacıyla Yalova Kaplıcaları İşletme İdaresi adı altında tüzel kişiliği olan bir kuruluş oluşturulmuş ve kaplıcalar ticari hükümlere göre işletilmek üzere bu idareye devredilmiştir. Böylece, ticari usullerle çalışacak bir çeşit kamu işletmesi kurulmuştur. İdarenin özel teşebbüsle ilişkileri de bu yasada düzenlenmiştir.

⁶ Ancak, gerek su ticaretinin bir parçası olması, gerek izlenen sektörel strateji nedeniyle her iki alt sektör aynı menzilde ilerlemekte ve aynı hedefe koşmaktadır.

her geçen gün biraz daha büyümektedir. Ancak, bu sektörler açısından sıçrama niteliğinde yaşanan iki özel dönem söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki olan 1994 yılında yaşanan İstanbul'daki susuzluk günleri, bu şehir için sektörün başlangıç dönemi olmuş, 2007 tarihli Türkiye genelindeki *su krizi* ise, sektörün ölçeğini daha geniş bir alana yaymıştır.⁷

Türkiye'de yaşanan süreç, aynı kapitalizmin İngiltere'deki *enclosure* (çitleme) uygulaması gibi bir zemin üzerinde gelişmiştir. Bugün, "*Uludağ doğal temiz su kaynaklarının olduğu bölge...Uludağ Milli Parkı dağın tepelerine kadar şişeleme yapan su şirketlerince işgal edilmiştir*"⁸ ve Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre, son iki yılda işletme izni verilen su kaynağı sayısı iki kattan fazla artmıştır.⁹ Türkiye'deki fark, devletin sürece belli bir aşamaya kadar sessiz kalması, kent ölçeğinde yurttaşların içme suyundan sorumlu yerel yönetimlerin ise sürece destek olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰

Bir dönem *açık su satışı* olarak bilinen uygulamada yer alan ilk girişimcilerin adrese teslim su hizmeti, Sağlık Bakanlığı'nın yönetmeliği sonrasında, bir kısmı yeni koşullara uyum sağlayan firmalarca aynı biçimde sürdürülmüştür. Daha sonra ayrıca değineceğimiz adrese tes-

⁷ Sektörün büyük firmalarını bünyesine katmış, ticaret payının önemli bir kısmını elinde tutanların temsilcisi konumundaki Ambalajlı Su Üreticileri Derneği (SUDER) yetkililerine göre de, 1994 ve 2007 yıllarında yaşanan susuzluk sorunları, sektörün büyümesinde iki önemli aşama olarak ifade edilmektedir. İfadeye bakılırsa, 1994 neredeyse sektörün gerçek doğuş tarihi gibidir: "*1993 – 1994 yıllarında ülkemizde yaşanan kuraklık sonucu özellikle Marmara Bölgemizdeki barajlar kuruma noktasına gelmiş, İstanbul ve yakın çevresindeki yerleşim merkezlerine belediyeler tarafından aylarca sağlıklı su temini yapılamamıştır. Bu durum sağlıklı ve güvenli içme suyuna önemli bir talebin oluşmasına neden olmuş ve 1994 yılından itibaren sektörde faaliyet gösteren Ambalajlı Su Üretici kuruluşlarının sayısı hızla artmaya başlamıştır.*" http://www.suder.org.tr/sector_pazar.html, Erişim Tarihi: 23 Mart 2009.

⁸ TMMOB, *Küresel Su Politikaları ve Türkiye, TMMOB Su Raporu*, Mart 2009, s.63.

⁹ Ayşegül Sakarya, "Su Kaynağı Arayan Firmalar İş Yarattı", *Referans Gazetesi*, 8 Ocak 2009.

¹⁰ 1993-1994 yılında yaşanan süreç tam bir "çitleme" dönemidir. İstanbul'da kriz haline gelen su sorununda, Büyükşehir Belediyesi'ni geçici bir çözüme yönelmiş ve *Akdamlı* olarak isimlendirilen uygulama ile oluşturulmuş su istasyonlarına tankerlerle getirilen suyun, halkın bidonlarına benzin pompaları ile doldurulması sağlanmıştır. Büyükşehir Belediyesi'nin uygulaması, hemen bu sektörün ilk girişimcilerini doğurmuş, bir yıl içerisinde İstanbul'da 3 bine yakın istasyon, İstanbul çevresi ve Bursa'dan getirilen sularla faaliyet yürütür hale gelmiştir. (Bugün doğal kaynak suları sektörünün lideri konumundaki Erikli firması, o günlerde Bursa'dan tankerlerle çok su taşımıştır.) Özü itibarıyla *açık su satışı* denebilecek ve Büyükşehir Belediyesi'ninki dahil, toplum sağlığı açısından riskli ve denetimsiz bu uygulamaya, Sağlık Bakanlığı ancak 1997 yılında müdahale edebilmiş ve aynı yıl yayınlanan ancak uygulamaya girmesi de altı ayda uzatılan yönetmelik ile bugünkü uygulamaya geçilmiştir. Yani, tankerler, bidonlar ve benzin pompalarının, ucuz ticari yük aracı ve 19 litre polikarbonat plastik damacanalarla eve teslim uygulamasına ulaşılmıştır. Açık su satışı uygulaması ise ancak 1998 yılında kesin olarak durdurulabilmiştir.

lim uygulamasında da, İstanbul'daki sağlıklı ve denetimsiz su arzının kızıştırdığı rekabetin belirleyici olduğu belirtilmelidir.

2007 yılı gerçekleşmiş ve 2008 tahmini satış rakamları üzerinden sektörün genel görünümü Tablo olarak aşağıda sunulmuştur. 2007 yılında toplam (damacana ve pet şişe şeklinde) 7,9 milyar litre ambalajlanmış su satılmış olup, sektördeki toplam ciro da yaklaşık 2,5 milyar TL olmuştur. Yıllar bazında toplam sektör büyümesine bakıldığında ise, bir önceki yıla göre sektörün 2006'da % 7,4 büyürken, bu oranının 2007'de % 9,7 seviyesine çıktığı görülmektedir. 2008'de ise bu oranın % 8,8 olarak gerçekleştiği hesaplanmaktadır. İlk etapta yapılabilecek iki basit tespit mevcuttur. İlki, sektör sürekli büyümekte ve satışlar artmaktadır. İkinci olarak da Tablo'dan da görüldüğü üzere, 2007 susuzluk günlerinde yapılan zamlara rağmen önemli bir sıçrama (su satışları ve sektörel büyüme) gerçekleştirilmiştir.¹¹ Ayrıca, bu rakamlar, oldukça yüksek olduğu tahmin edilen kayıt dışı faaliyet alanındaki satışları da kapsamamaktadır.

Ambalajlanmış su satışlarının, yaklaşık olarak, % 80'ini damacana oluşturmaktadır. Bu nedenle, aşağıdaki tablodan da görülen, pette sunulan suyun yüksek büyüme oranı, sektörün pet su ile büyüdüğü gibi yanıltıcı bir yoruma neden olmamalıdır. Zira bu kesimin sektör içindeki toplam payı % 20 dolayındadır. Sektörün gelişim açısından, gerek toplam su tüketiminde, gerek toplam ciroda damacana su ve onun satışlarındaki artışı temel belirleyici durumundadır. SUDER verilerine göre, Türkiye'de 2007 yılında yıllık kişi başına ortalama doğal kaynak su tüketimi toplam olarak 96 litre olup, bunun 70 litresi damacana su, 26 litresi ise pet su biçiminde gerçekleşmiştir.¹² Sonuç olarak, kullanan yurttaşlar açısından kaçınılmaz hale getirilen damacana suyu, sektörün de yapısını değiştirmiş, 1980 ve 1990'lı yıllardan farklı bir gelişim çizgisine oturtmuştur. Türkiye doğal kaynak su sektörü, yıllık 5 milyar litre tüketim sınırını aştığı 2006 sonu itibariyle dünyada beşinci büyük pazar konumuna gelmiştir.¹³

¹¹ 2005 yılında 6.7 milyar litre, 2006 yılında 7.2 milyar litre ve 2007 yılında 7.9 milyar litre su satışı yapılmıştır. <http://www.suder.org.tr/sektor.html> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2009).

¹² 2006 yılı için bu rakam 91 litre olmuştur. Fransa'da yıllık kişi başı tüketimin 111 litre, İtalya'da 103 litre, İspanya'da ise 134 litredir. <http://www.suder.org.tr/sektor.html> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2009).

¹³ Bir Sabancı kuruluşu olan Saka Su sorumlusunun açıklamaları için bkz: Nurdan Erk Tosuner, "Saka, 10 Yılda İngiliz Su Pazarının Yüzde 5'ini Alacak", *Hürriyet Gazetesi*, 16 Ekim 2006.

Tablo: Damacana ve Pet Su Sektöründe 2007-2008 Satış Miktar ve Oranları Tablosu¹⁴

	Damacana Su		Pet Su		Toplam
	(milyar/litre)	Artış Oranı	(milyar/litre)	Artış Oranı	(milyar/litre)
2007	6,3	% 5	1,6	% 26	7,9
2008	6,8	% 4	1,8	% 23	8,6

Tablo ile ilişkili bir şekilde ifade edilmesi gereken bir husus ise, 2007 yılında sektörde gerçekleştirilen zamlara rağmen bu sonucun sağlanmış olmasıdır. Bugün için bazı şehirlerde öbeklenmiş durumda olan damacana su sektöründe, 2007 yılında ülke çapında yaşanan susuzluk sorunu piyasa mantığı açısından çok iyi bir şekilde değerlendirilmiştir. Toplum sağlığının ciddi bir tehdit altında olduğu bir dönemde, 2007 Eylül ayından başlayarak, doğal kaynak su sektöründe % 10 ila % 18 arasında değişen zam oranları hayata geçirilmiştir.¹⁵

Tablo'da dikkat çeken bir başka nokta, pet su sektörünün damacana-göre daha yüksek bir gelişme oranına sahip olmasıdır. Bu durum, kar oranının yüksekliği ve dağıtım sistemleri ile ilişkilidir. Doğal kaynak su sektöründeki dağıtım sisteminin temel özelliklerine bakıldığında, ilginç bir şekilde pet su ve damacana su için farklı iki yapılanmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Pet su sektöründe, perakende satış ağı denen, her çeşit perakende ürün dağıtımında görülen, bölge (satış) müdürlükleri ve bayilikler aracılığıyla ürünün market raflarında sunumu söz konusu iken; damacana sektöründe, adrese teslim uygulamasında, ana bayilikler ve il düzeyindeki bayiliklerden sonra, genellikle, firmayla ticari bağı olmayan, karşılıklı taahhütlere dayalı güçlü bir ilişki tesis edilmiş (somut olarak bayi konumuna getirilmeyen) *hizmet noktalarından yararlanma uygulaması* mevcuttur. Osmanlı dönemi sakalarına benzetilen yapılar da, genelde bu hizmet noktalarına ait unsurlardır (motorize birliklerdir). Sonuç olarak, damacana sektöründeki rekabet koşulları ve hep şikayet edilen maliyet faktörü, bayiliklerin yerine hizmet noktaları üzerinden bir yayılma eğilimini tetiklemektedir.¹⁶ Bu durum, Tablo'da

¹⁴ SUDER'nin 2009 yılında yayınladığı veriler esas alınmıştır. <<http://www.suder.org.tr/sector.html>>, Erişim Tarihi: 23 Mart 2009.

¹⁵ Sektör temsilcileri, bu zamları artan petrol fiyatları ile açıklamaktadırlar. http://www.suder.org.tr/sector_sorular.html (Erişim Tarihi: 23 Mart 2009).

¹⁶ Sektörün lideri konumundaki firma, Erikli Su, 6 bölge müdürlüğü ve 53 ilde pet ağına sahip iken; damacana 47 ilde örgütlenebilmiştir ve bu illerdeki unsurların 11'i ana bayi konumundadır. Bu aşamadan, ana bayilik düzeyinden 300'e yakın hizmet noktası düzeyine geçilmektedir. <http://www.erikli.com.tr/icerik.asp?id=47&motherid=5> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2009).

görülen pet sulardaki yüksek artışı da açıklar niteliktedir. Türkiye geneline pet su daha geniş bir coğrafi alanda satışa sunulabilmektedir ve (daha çok) ürün çeşidine sahiptir.¹⁷ Bu bağlamda pet su satışındaki yüksek artış oranları üzerinden yapılabilecek en doğru yorum, ülkemizde her geçen gün daha çok insanın hazır suya yönelmekte olduğudur.

Sektörde yer alan firmaların konumları açısından bir değerlendirme yapıldığında ise mevcut 253 firmaya karşın¹⁸, SUDER üyesi 28 firmanın, 2007 yılında Türkiye’de gerçekleşen su satışının % 85’ini karşılamakta olduğudur.¹⁹ Daha detaya inildiğinde, hazır su pazarının % 55’ini SUDER üyesi dört firma elinde tutmaktadır. Bu veriler, açık bir şekilde tekelleşmenin varlığına da işaret etmektedir.²⁰ Bu tekelleşme sürecinde, dünya su üreticilerinden dört büyük dev Türkiye pazarına girmiştir. Bunlar sırasıyla, Danone (Danone Hayat ve Flora), Nestle (Nestle Waters), Coca-Cola (Turkuaz) ve Pepsi (Koçbeyaqua)’dır. Dünya ambalajlanmış su piyasasında lider olan Nestle Waters, sektöre 2001 yılında (Gaziantep kökenli) Sanko ile birlikte Nestle Pure Life ile girmiştir. 2006 yılında ise, bugün sektörün lideri konumundaki Erikli Su’nun % 60 hissesini alarak, önemli bir birleşmeyi sağlamış ve büyük ortak durumuna geçmiştir.²¹

Ülkemizde doğal kaynak su tüketiminin % 48’i Marmara, % 19’u Ege, % 14’ü İç Anadolu, % 12’si Akdeniz, % 4’ü Karadeniz ve % 3’ü de Doğu Anadolu’da gerçekleşmektedir.²²

---

¹⁷ Damacanada 19 litre uygulaması mevcut iken; pet sularda 0,175 litre, 0,225 litre, 0,330 litre, 0,5 litre, 1 litre, 1,5 litre, 5 litre, 8 litre ve hatta 10 litre petler söz konusudur.

¹⁸ TMMOB Raporunda bu rakam 260 olarak geçmektedir. Ayrıca, şu bilgi de yer almaktadır: “... bunların 180 adedi damacana, 80 adedi de pet şişe olarak dolun yapmaktadırlar...” Bkz.: TMMOB, a.g.e., s.16.

¹⁹ Bu firmalar, genellikle 1994-2000 döneminde kurulmuş ya da 2000 sonrasında yabancı sermaye ile bütünleşmiş firmalardır. Bunların oranı konusunda, TMMOB Raporu’nda bir veri mevcuttur: “...pazar payının yüzde 70’i ise yabancı şirketlerin elinde bulunmaktadır.” A.k.

²⁰ Bu firmalar ve oranları şöyledir: Erikli Su % 16, Hayat Su % 14, Pınar Su % 13, Aytaç Su % 12 (Bkz.: “Hazır Suya Talep Artıyor”, *Hürriyet*, 28 Ağustos 2008). Üretim tesisleri Bursa’da bulunan Erikli Su, 2000’li yılların başından beri lider durumdadır. 1965 yılında kurulan ve ilk dönem cam şişelerde özel su arzına yönelen firma, 1994 yılında İstanbul’da tankerlerle ve istasyonlar üzerinden gerçekleşen açık su satış sürecinde yer almış bir kuruluştur. Şirket bu dönemde de (1995-1999) ulusal ölçekte lider konumunda olmuştur. <http://www.erikli.com.tr/icerik.asp?id=2&motherid=2> (Erişim Tarihi: 28 Mart 2009).

²¹ Şenay Büyükköşkdere, “Bu Sektörde Sular Hiç Durulmuyor”, *Akşam Gazetesi*, 11 Ağustos 2006.

²² TMMOB, a.g.e., s.16.

Söz konusu firmaların su üretim alanlarına bakıldığında ise, özellikle büyük firmalar açısından, Bursa, İzmit, Sakarya, Adana, Isparta ve Antalya gibi bölgeler üzerinde bir yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Türkiye'nin hemen her bölgesinde farklı kaynaklar bulunmakla birlikte, bu kaynaklar işleme merkezlerine uzaklığı nedeniyle tercih edilmemektedir. Gerçi, sektördeki rekabet çerçevesinde pazar payını artırma arzusundaki bazı (yerli) büyük firmaların, Orta ve Doğu Anadolu'ya yönelmesi ve bu yönde hazırlık içinde olmaları da bir gerçekliktir.²³

HUKUKİ ÇERÇEVE

Doğal kaynak su sektöründe faaliyet yürüten firmaların su kaynakları yeraltı sularıdır. Hukuki dil ile ifade etmek gerekir ise, *Kaynaklar ve Yeraltı Suları*'dir.²⁴ Sektörün faaliyetlerini kaynağı bağlamında belirleyen temel hukuki düzenlemeler, 4721 sayılı Medeni Kanun ve 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında Kanun'dur. Sektör etkinliklerinin denetim ve kontrolü ile ilgili boyutunda önem arz eden düzenlemeler ise, 2004 ve 2005 yıllarında Sağlık Bakanlığı'nca çıkartılmış iki yönetmeliktir.

Bugün sektörün faaliyet alanını çevreleyen tüm mevzuat tartışılır hale ge(tiri)lmıştır. Bu tartışma, Osmanlı'daki gibi çeşme başında yapılmamakla birlikte, sonuçları itibariyle sektörü ve gelişimini etkileyen, dolayısıyla topluma da etki edecek dinamiklere sahiptir.

Rant Kavgası

Doğal kaynak suyu sektöründe yer alan firmalar, 16.12.1960 tarihli ve 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında Kanunu'nun 4. maddesinin 3. fıkrasına tabidirler ve buradan doğan bir düzenlemeye göre kaynakları işletebilmektedirler. 3. fıkrada, "*Kuyu açan kimse, bulunan suyun*

---

²³ Bu firmalardan biri Yozgat'ta ikinci bir dolun tesisi için üç yıllık bir yatırım projesi başlatan YİMPAŞ / Aytaç Su'dur. Bu firma, halihazırda söz konusu bölgedeki 24 ile tek bir bayi üzerinden hizmet götürmektedir.

Öte yandan, Saka Su yetkilisi, daha 2006 sonunda şu tespiti yapmaktadır: "...Büyük şehirlerde belirli bir doygunluk başladı. İstanbul'daki her 100 evden 85'inde artık damacana kullanılıyor. Ankara ve İzmir'de bu oran henüz yüzde 50'lerde. Anadolu'da çok daha büyük bir boşluk var." Aynı açıklamada, dünyadaki genel eğilim hakkında da bilgi verilmekte ve "*dünyada henüz kaliteli, ambalajlı su, dünya nüfusunun sadece yüzde 2'sine ulaşmış durumda*" denmektedir. Nurdan Erk Tosuner, a.g.m.

²⁴ İfade, 2001 yılında yürürlüğe giren 4721 sayılı Medeni Kanun'da bu şekilde geçmektedir. 1926 yılında yürürlüğe giren 743 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda ise, yeraltı sularına ait herhangi bir düzenleme olmadığı için, sadece "Kaynaklar"dan bahsedilmiştir. Bu ayrımın özü, yüzeysel sular ile yeraltı sularını tasniflemeye yöneliktir.

ancak kendi faydalı ihtiyaçlarına yetecek miktarını kullanmaya yetkilidir” denmektedir. Sektör firmalarınca işlenen su, ticari bir faaliyete konu olduğu için faydalı miktarı aşan kısım içinde değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, arazinin de devletin hüküm ve tasarrufu altında olması nedeniyle, firmaların su temin işlemleri (kuyu açılması durumunda DSİ Genel Müdürlüğü’nün izni ve) Milli Emlak Genel Müdürlüğü’nce düzenlenen sözleşmelerle şekillenmiş ve sonuç olarak kaynaklar bu Genel Müdürlük’çe firmalara işletilmek üzere verilegelmiştir. Ancak, doğal kaynak suyu sektörünün, özellikle giderek artan kaynak ihtiyacının belirleyici olduğu bir dönemde, 2003 yılında ilgili fıkraya bir ekleme yapılmış ve *faydalı ihtiyacı* aşan miktarın İl Özel İdareleri’nce kiraya verileceği hükme bağlanmıştır.²⁵

Sektör temsilcilerinin konuya yaklaşımına geçmeden önce belirtilmesi gereken husus, söz konusu mevzuat değişikliğinin, *tam bir rant ve yerelleşme öyküsü* olduğu gerçeğidir. Kamusal ve doğal bir kaynağa ait bu yeni rantın önemli bir kısmı da, günümüz ortamında düzenleyici role soyunan devlete düşmektedir. Kamusal hizmet alanı devletin meşruluğunun kaynağı olmasına karşın, devlet de, gelişen sektör karşısında rant gelirin bel bağlamakta²⁶ ve hatta bu geliri, yerelleşme eğilimi içinde yerel yönetim organına da devredebilmektedir.²⁷

²⁵ 03.07.2003 tarih, 4916 sayılı Kanun’un 22. maddesi ile yapılan ekleme şöyledir: “*Bu miktarı aşan sular ile sulama, kullanma ve işlenerek veya doğal haliyle içme suyu olarak satılmak üzere çıkarılan yeraltı suları, Hazinenin özel mülkiyetinde veya Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan yerlerdeki kaynak suları, 2886 sayılı Kanun hükümlerine uyularak il özel idarelerince kiraya verilir.*”

²⁶ Başer, devlet tutumunu, doğanın bir armağanı olan bir kamusal kaynağı iktisadi işleyiş ve piyasa ilişkilerine açması bağlamında “*meşruluk kaynağının ‘nakde’ çevrilmesi*” olarak eleştirmektedir. Ertuğrul Başer, “Özelleştirme Vesilesiyle İktisada ve Kamusal Dair (II)”, *Birikim Dergisi*, Sayı 82, Şubat 1996, s.26.

²⁷ Bundan yüzyıllar önce, Ricardo ve Marks tarafından tartışılan “rant” konusunda, doğal bir kaynağın kıt hale getiriliş süreci ve buradan sağlanacak rantın biçimi çok güzel açıklanmaktadır. Gerek Ricardo, gerek Marks’a göre, rant doğal kaynakların piyasa ilişkileri alanına sokulması sonucunda kapitalist iktisadi yasaların işleyişi sonucu oluşmaktadır. Bir doğal kaynağı ranta konu olması için, kaynağın kendine özgün ayrıcalıklarının olması, miktarının sınırsız olma durumundan çıkması, kaynak kalitesinin farklılaşabilmesi, nüfus artışı gibi etmenlere bağlı olarak farklı kalitedeki (piyasa ilişkisi içerisinde daha az avantajlı olacak) kaynak parçalarının üretime sokulması gibi özellikleri barındırması gerekmektedir. Ricardo’nun “*bir doğal kaynağın özgün ve yok edilemez güçlerinin kullanılması ile elde edilen üründen kaynak sahibine ödenen parça*” olarak tanımladığı rantta, Marksist yaklaşım, hem mülkiyet hem de işletim tekeline bağlı olarak, *mutlak ve diferansiyel rant* şeklinde iki ayrı model belirlemektedir. Bkz: David Ricardo, *Ekonomi Politika ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çev.: T. Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 1997, s.63 ve 65-66 ve Günter Hoell, *Tarımda Kapitalizmin Gelişmesi ve Toprak Rantı*, Bilim Yayınları, 18, İstanbul, 1979, s.12-13 ve 20-23.

Sektör firmaları, *su kiralarını* yüksek bulmakta ve bu zemin üzerinden mevcut uygulamayı eleştirmektedirler. Bu eleştiri, *faydalı ihtiyaç* ve *kamu yararı* kavramı çerçevesinde bir sorgulamaya da dönüşmüş durumdadır. Sorgulamanın özü, *faydalı ihtiyaç* kavramını Türk Hukuk Sistemi'ne taşıyan 4721 sayılı Medeni Kanun'a kadar uzanmaktadır. Yeraltı sularını düzenleyen 167 sayılı kanun, bu kavramı Medeni Kanun'un 756. maddesinden almıştır. Maddenin amacı, toprak sahibinin ihtiyaç duyduğu su miktarını tutabilmesi, ancak suyun doğal ve kamusal bir kaynak olması ve bu bağlamda topluma ait olması (Medeni Kanun'da *sahihsiz* denmektedir²⁸) nedeniyle, toprak malikinin ihtiyaç fazlasını diğer kullanımlar için bırakmasını sağlamaktır. Bu 1930'ların Türkiye'sinde yapılmış doğru, doğal ve kamusal bir kaynağın mülkiyet ve irtifa hakları ile ilişkisi bakımından yerinde verilmiş bir karardır. Öte yandan, piyasa ilişkilerinin tesisi açısından " *sorunlu ve muğlak*" bulunmaktadır.²⁹ Özeldede, yüksek *su kiraları* nedeniyle de eleştiriye tabi tutulmaktadır. Gerçekte, bu firmalar, doğrudan bir kaynağı kamu-sallıktan çıkarıp, piyasa ilişkilerine konu etmektedirler. Bu eleştirinin varlığını ve arka planını açıklayabilecek iki durum / ihtimal olabilir: İlk durum, firma taraftarlığı yapanların, İl Özel İdareleri'nin sürecin rantına talip olduğunun farkında ol(a)madığıdır. Daha güçlü ihtimal ise, devletin kendisine ayırdığı rant gelirinin bir kısmını talep etmeleridir.

Pazar Kavgası

Türkiye'de doğal kaynak su sektörünün kontrol ve denetimi, 1997 yılından 2004 yılına kadar, Sağlık Bakanlığı'nca hazırlanan Doğal Kaynak, Maden ve İçme Suları ile Tıbbi Suların İstihsalı, Ambalajlanması

---

²⁸ Velidedeolu, sahihsizliği " *kimsenin malı olmayan*" biçiminde Türkçeleştirmektedir. Kimsenin malı olmayan sular, genel ve topluma ait sulardır. Bkz: Hıfzı Veldet Velidedeolu, *Türkçeleştirilmiş Metinleriyle Birlikte Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu: Türk Medeni Kanunu*, 1.Cilt, 3.Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s.351.

²⁹ SUDER, kavrama ve bu kavramdan türeyen uygulamaya yönelik eleştirilerini, (DSİ Genel Müdürlüğü'nden alınan izinle açılmış kuyundan) kullandığı suyu arıtmadan doğaya da bırakarak çevreye de zarar veren bir tekstil firması için faydalı ihtiyacın istediği kadar su anlamına geldiğini; ancak su dolum tesis işletmecilerinin tüm faaliyetlerinin faydalı ihtiyacın üstünde değerlendirilmesinin adaletsizlik olduğunu; aksine yaptıkları işin kamu yararına yapıldığını vurgulayarak gündemde tutmaktadır. http://www.suder.org.tr/sector_sorunlar.html, (Erişim Tarihi: 24 Mart 2009). Bu eleştiri serbest piyasada rekabet koşullarının sağlanması amacıyla yapılmaktadır. Ancak, örnekteki gibi bir tekstilci ya da suyu kötü kullanan bir çiftçi ile doğal kaynak su firması aynı konumda değildir. Zira bu firmalar kaynağın kendisini ticarete konu etmektedirler.

ve Satışı Hakkında Yönetmelik ile bu yönetmelikte değişiklikler yapan 2001 tarihli İçilebilir Nitelikteki Suların İstihsalı, Ambalajlanması, Satışı ve Denetlenmesi Hakkında Yönetmelik çerçevesinde yürütülmüştür. Yönetmelik, özü Medeni Kanun'da da yer alan tanımlar çerçevesinde, suların belirli tasniflere ve ölçütlere göre piyasaya sunum koşullarını ve denetim-kontrol sürecini belirlemiştir.

Bu yönetmelik yürürlükten kaldırılarak, AB uyum süreci ile ilişkili olarak çıkarılan 01.12.2004 tarih ve 25657 sayılı Doğal Mineralli Sular Hakkında Yönetmelik³⁰ ve 17.02.2005 tarih ve 25730 sayılı İnsani Tüketim Amaçlı Sular Hakkında Yönetmelik³¹ yürürlüğe girmiştir. Yani, sektörün gelişimini ve yapısını kökten etkileyecek / etkilemekte olan önemli bir adım daha atılmış bulunmaktadır.

Konumuz açısından önem taşıyan, 56 maddeden oluşan 25730 sayılı İnsani Tüketim Amaçlı Sular Hakkında Yönetmelik, öncelikle *Kaynak ve Yeraltı Suları* biçimindeki tasnifi değiştirmiş, her ikisi de yeraltı suyu olan *kaynak* ve *içme suyu* ayrımına gitmiş ve özel sektör faaliyetlerine konu bu alanı 3. kısım'da 33 maddede düzenlemiştir.³² Yönetmelik çerçevesinde, geçici maddelerle, daha önceden kurulmuş ve faaliyet yürüten firmalara ruhsat uyumlulaştırması zorunlu koşulmuş olup; halihazırda, ruhsatlı olarak faaliyet gösteren bütün firmalar bu işlemi tamamlamış durumdadır.

Her iki yönetmeliğin de temel özelliği, AB standartlarındaki su kalitesine odaklanmış olmalarıdır. Yönetmelikler, özellikleri itibarıyla, bir geçiş sürecini başlatmışlardır ve geçişin amacı, AB Direktifleri'nde

---

³⁰ Bu yönetmelik, AB'nin 15.07.1980 tarihli, 80/777 No'lu ve Doğal Mineralli Suların Tüketimi ve Pazarlanması ile İlgili Olarak Üye Ülkelerin Yasalarını Yakınlaştırmaya Dair Konsey Direktifi'ne uyum sağlanması amacıyla çıkarılmıştır. Doğal Mineralli Sular Hakkında Yönetmelik, 2'si geçici 48 maddeden oluşmaktadır. Özet olarak da, doğal mineralli suların, niteliklerini, hidrojeolojik, fiziksel, kimyasal, fiziko-kimyasal, mikrobiyolojik ve tıbbi özelliklerini, tesis ve işlemlerin teknik ve hijyenik şartlar ile onaylama, ruhsatlandırma, ambalajlama, etiketleme ile satış ve denetimini ve ithalini kapsamlı bir şekilde düzenlemektedir. Yayımlandığı tarihte yürürlüğe giren bu yönetmelik, 1997 tarihli Yönetmeliğin kendisi ile ilgili hükümlerinin yürürlükten kaldırmış ve 1. geçici maddesi çerçevesinde sektör unsurlarına 2007 sonuna kadar süre tanımıştır.

³¹ Bu yönetmelik de, AB'nin 98/83/EC sayılı İnsani Tüketim Amaçlı Sular Hakkında Direktif ile uyumlu olarak çıkarılmıştır. Doğal olarak, Doğal Mineralli Suların Tüketimi ve Pazarlanması ile İlgili Olarak Üye Ülkelerin Yasalarını Yakınlaştırmaya Dair Konsey Direktifi'ne de paraleldir.

³² Yönetmelikte getirilen ayırım şöyledir: "Kaynak Suları", "İçme Suları" ve "İçme ve Kullanma Suyu". "İçme ve Kullanma Suyu" ticari amaçlı satışa arz edilmeyen sulardır. Tanımlara dayalı ayırım 5. madde de düzenlenmektedir.

tanımlanan biçimiyle yeni su tanımlarına ve su kalitelerine uygun koşulları sağlamaktır. Bu değişimin gerekliliği, AB'ye uyum sürecidir. Türkiye'deki sektöre etkisi ise, köklü bir dönüşümü başlatmasıdır. Zira geçmişte ülkemizde, suyun çıkış şekline (sondaj ya da kendiliğinden)³³ ve çıkışında içerdiği maddeler ölçüt alınarak (karbondioksidi doğal olarak içeren soda örneğindeki gibi) tasniflendirildikten sonra piyasaya sürülebilir iken; artık daha çok suyun kalite boyutuna (suyun bakteriyolojik, kimyasal vb. parametrik özellikleri) ve rafta sunulduğu andaki içerdiği maddelere ve doğallığını koruma durumuna göre tasniflendirilmektedir.³⁴ Örnek olması amacıyla, artık “doğal maden suyu” biçiminde bir kategori yoktur. Bunun yerine, “doğal karbondioksitli doğal mineralli su”, “kaynağındaki karbondioksit ile zenginleştirilmiş doğal mineralli su” ve “karbondioksit ile zenginleştirilmiş doğal mineralli su” kategorileri söz konusudur.

Somut olarak bu durum, özellikle büyük işletmeler için daha önce giremedikleri alt sektörlere giriş gibi yeni fırsatlar yaratırken; diğer işletmeler için varlıklarına yönelik ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır. Zira doğal kaynak ve doğal mineralli sulara yönelik, yeni arıtma ve işleme süreçleri talep edilmektedir ve bu süreç, sektör içi bir yeniden yapılanmayı başlatmıştır.

Sonuç olarak, su kalitesi üzerinden sektör üzerinde etkili olan AB Direktifleri, ürün çeşitlenmesi ve ürün teknolojisini geliştirilmesi ile üretim sürecinde karmaşıklaşan bir yapılanmayı getirir iken; aynı zamanda, daha güçlü olan ve yeni pazarlar arayan yabancı sermayeye de zemin yaratmaktadır.

---

³³ Eski Yönetmeliğin, 4. maddesinin “c” ve “d” firkalarında yer alan tanımlar çerçevesinde, sondaj ile çıkartılan su doğal kaynak suyu olamamaktaydı. Kaynak suyu için ise böyle bir kısıt yoktu. Bkz: 25 Temmuz 2001 tarihli ve 24473 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan İçilebilir Nitelikteki Suların İstihsalı, Ambalajlanması, Satışı ve Denetlenmesi Hakkında Yönetmelik.

³⁴ Her iki yönetmelik çerçevesinde, doğal mineralli suda şöyle bir değişim yaşanmaktadır. Artık, kaynağın doğallığının değişip-değişmemesi ölçüt haline gelmiştir. Suyun doğallığını korumak zorunda kalanlar, eski yönetmeliğin cevaz verdiği (ozon, membran filtre gibi) dezenfeksiyon amaçlı yöntemleri kullanamamakta, suyun ilk haliyle korunması ise, Türkiye için yüksek bir hijyen standardı ve yüksek maliyet getirmektedir.

Doğal kaynak suyunda ise durum şöyledir: Doğal kaynak suyu firmalarının bir kısmı, geleneksel olarak yaptıkları işlemleri (ozonlama, ters ozmoz vd.) sürdürdüklerinde kaynak kategorisinden çıkmakta ve sadece içme suyu kategorisinde faaliyet yürütebilmektedir.

SEKTÖRE İLİŞKİN DİĞER TESPİTLER

Doğal kaynak su sektöründe, gerek devlet ve yerel yönetimlerin tutumu, gerek sektörün dinamikleri belirgin bir tekelleşme sürecine işaret etmektedir. Bugün büyük olarak nitelendirilebilecek ve bir kısmı da yabancı sermaye ile ortaklık kurmuş firmalar bir yapı etrafında örgütlenmişlerdir. SUDER, 2000 yılında kurulmuş, sektör açısından önem arz eden *tarafdarlık* (advocacy) etkinliğini yerine getiren³⁵ ve görece yeni bir sivil toplum örgütüdür. Sektördeki ilk sivil toplum kuruluşu GEDSUDER (Geri Dönüşüm Ambalajlı Doğal Kaynak Suyu Üreticileri Derneği)'dir. GEDSUDER 1998 yılında büyümüştür. Sektörün çok hızlı büyümesi, sektörel ihtiyaç ve sorunların büyümesi nedenleriyle, 1999 yılında kurulan KASUDER (Kaynak Suyu Üreticileri Derneği) ile GEDSUDER'in bir araya gelmesi ile SUDER oluşturulmuştur.³⁶ Öte yandan, 200'e yakın daha dar bir ölçekte faaliyet yürüten, diğerlerine göre sınırlı bir kar marjıyla çalışan ve bu suları alan ve kullanan toplum kesimlerinin de üretim ve hizmetlerinin kalitesi açısından şüphe beslediği geniş bir firma ve hizmet noktaları topluluğu mevcuttur. Bu bağlamda, sektörün geliştiği şehirlerde neden olabileceği en büyük risk toplum sağlığı üzerinedir. Sektörde kayıt dışı faaliyetler olarak gösterilen sağlıksız, gerekli ruhsat ve izinleri alınmamış, kaynağı belirsiz ve firması gerçek ve / veya hiç olmayabilen suların toplum sağlığı üzerine etkisi gerçekten de önem taşımaktadır. Bu alanda, AB direktiflerinin

---

³⁵ Kuruluşun amaçları arasında yer alan, "...üye kuruluşların hak ve menfaatlerini korumak", "ülkemiz genelinde yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının bilimsel gerçeklere uygun olarak ve gelecek nesillerin hak ve menfaatleri gözetilerek korunmasına ve kullanılmasına yönelik çalışmalar yürütmek", "devletin çeşitli organları tarafından sektörlü ilgilendiren konularda yapılacak yasal düzenlemelerde sektör adına görüş ve politika üretmek, üretilen görüş ve politikaları ilgili organlara iletmek", toplumsal bir misyona da atıf yapan "toplumumuzda sağlıklı su tüketimi konusunda eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarına öncülük etmek" hususları örnek olarak verilebilir.

³⁶ Derneğe tedarikçiler denen plastik malzeme başta olmak üzere yan ürünleri sektöre taşıyan unsurlar da üyedir. Damacana da bir geri dönüşüm sorunu yoktur. 2005 tarihli Yönetmelik çerçevesinde, belirli bir derece ısı altında yıkanan ve sterilize edilen polikarbonat plastikler tekrar doluma sokulabilmektedir. Tedarikçiler, genellikle 1990'ların sonunda piyasada boy göstermeye başlamıştır. Bunların yanında yabancı sermayeli kuruluşlarda son dört beş yıldır sektöre girmektedir. Sektör açısından önemli bir diğer konu pet su plastiklerinin, yönetmelikle geri dönüşümlü kabul edilmemesi nedeniyle, atıklarının sektöre yeniden kazandırılmasıdır. Bu alanda da, oluşturulmuş bir yapılanma mevcuttur: ÇEVKO Vakfı. Bu oluşum, "*ambalaj atıklarının ekonomik ve düzenli geri kazanımı için sanayi, yerel yönetim ve tüketicilerin katılımları ile sürdürülebilir bir geri kazanım sisteminin kurulması*" amacıyla 1991'de kurulmuştur.

Türkiye iç hukukuna alınmış olmasına karşın, halen bir başıboşluk göze çarpmaktadır.

Genel olarak kayıt dışı faaliyetler, gerekli izinleri almadan doğrudan sektöre giren firmalar ve / veya bayilik aşamasında gerçekleştirilen “*kötü niyetli kişilerin*”, “*gayri ciddi firmalar*” ve “*bilinçsiz üreticilerin*”³⁷ işlemleri nedeniyle gerçekleşmektedir. Ya da böyle olduğu söylenegelmektedir.³⁸ Ancak, Sağlık Bakanlığı’ndan gerekli ruhsatı almayan ve yasal mevzuata uygun faaliyet yürütmeyen firmalara üyelik şansı tanımayan SUDER’in üyelik şartlarının üçüncü maddesinde yer alan bir ifade kafaları karıştırmaktadır. İfade şöyledir: “*Temsilcisi olduğu kuruluşça üretilen ürünlerin tüketiciye sunulduğu aşamadaki hali ile yasal üretim izni şartlarına ve ürün etiketinde belirtilen niteliklere uygun olması*”. Böyle bir koşul getirilmesi, sektördeki kayıt dışı faaliyetin yasal izinli çalışan firmalarca da gerçekleştirilebileceğine işaret etmekte ve kayıt dışının kapsamının ne kadar geniş olabileceğini düşündürmektedir. Yani yasal olmamasının yanında, toplum sağlığı açısından da çok riskli olan bir eylem, o kadar kontrol ve denetim dışındadır ki, doğrudan sektörde tekelleşme eğilimi içerisindeki firmalarca da gerçekleştirilebilecek durumdadır.

Öte yandan, sadece kamusal aklın geçerli olduğu zeminde eşit konumda olduğumuz yurttaşlar-kent yoksulları- ise ya “Kızılırmak Suyu Projesi” ile temin edilen şebeke suyuna ve portatif arıtma cihazlarına ya da şüpheli ama ucuz damacana suyuna mahkum durumdadırlar.³⁹

Damacana su ile bu kadar kısa sürede tanışmamıza ve kabullenmemize gerekçe olan bir neden, aparatlarının verilmesinden ziyade eve teslim uygulaması olmuştur. Ancak, trajikomik bir şekilde, susuzluğun yaşandığı 2007’deki doğal kaynak sularına yapılan (%10-18) ani zamların petrol fiyatlarına bağlanması, SUDER tarafından ulaşım giderleri

---

³⁷ Tabirler, SUDER’in WEB sayfasından alınmıştır.

³⁸ Topluma ait ve devletin hüküm ve tasarrufundaki kamusal ve doğal bir kaynağın ticarileştirilmesinde, sorumluluk böylesine *ciddi* değerlendirmelerle paylaşılabilir. *Toplumun* ticarileştirilmesinde, sorumluluk böylesine *ciddi* değerlendirmelerle paylaşılabilir.

³⁹ TMMOB tespitine göre, “...*Şehirlerde şebeke suyunun birim fiyatı ortalama olarak 1.5 TL civarında, şişelenmiş suyun birim fiyatı ise 500 TL civarındadır. Arada 333 kat gibi bir fark bulunmaktadır.*” TMMOB, *a.g.e.*, s.16. Ankara genelinde, basit bir gözlem ile, küresel çapta tanınanlarla beraber üretim tesisleri açıklan(a)mayanların da yer aldığı 100’ün üzerinde damacana su markası tespit edilmiştir. Markaların bir kısmı, *Hicret Su* veya *Asya Su* gibi dini referanslı isimler taşırken, bir kısmı ise *Byt Damak Su*, *Nysa Madran Su* gibi öğrenilmesi zor isimler de olabilmektedir. Bayi ya da hizmet noktalarının beyanına göre de, 19 litre damacananın fiyatı, markaya göre, 3,5 ile 6,25 TL arasında değişebilmektedir. <http://www.damacanasubayileri.com/bayiler/Ankara> (Erişim Tarihi: 29 Mart 2009).

temel olmak üzere *lojistik maliyetlerin* sektörün büyük sorunlarından biri olarak sunulması ve sektör dağıtım yapılanmasında hizmet noktalarına genellikle bayilik şansı tanınmamış olması, yurttaşlar açısından avantaj olarak algılanan bu uygulamanın yeni bir *su krizi* ortamında, bu firmalarca gündeme getirilebilecek (daha doğrusu dayatılabilecek) yeni taleplere konu olabileceğini düşündürmektedir.

SONUÇLAR

Bu çalışma kapsamında erişilen bazı sonuçlar şu şekilde sıralanabilir. Bugün Türkiye’de, 1994 ve 2007 yaşanan “su krizleri” ile ilişkili bir şekilde, Osmanlı dönemi İstanbul sakaları tekrar yaşam alanı bulmuş gibi gözükmektedir. Her mahallede ya da site girişine yakın bir yerde konumlanmış genellikle “ucuz maliyetli ticari yük araçları”, bağlı bulunduğu hizmet noktasının AB standartlarındaki polikarbonat damacalarını evlere teslim etmek için hazır beklemektedir.

Sektörün gelişiminde ve bugünlere gelmesinde, Devletin meşruluk kaynağı olan bir alandan feragat etmesi ve buna ek olarak ihmali nedeniyle sorumluluğu çok belirleyici olmuştur.

Devletin düzenleyicilik işlevini bile gecikerek yerine getirmeye çalıştığı sektörde, ilk dönem sektöre girenler, oldukça rahat bir ortamda gelişme şansı bulmuşlar, ancak giderek büyüyen pazarın cezbeden özellikleri ile AB Direktifleri’nin ülke mevzuatına uyarlanması, küresel ölçekteki şirketlerin sektörü ele geçirmesiyle neticelenmiştir.

Sektörün temsilcileri de, varlıklarını ve gelişimlerini açıklarken, ilginç bir şekilde küresel kuraklık / ısınma ve iklim değişikliğinden söz etmektedirler. Bu açıdan küresel etki (Dünya Bankası ve Dünya Su Konseyi gibi) kanallarından sunulan yaklaşımla yerelde ortaya konan arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir. Ayrıca sözleri, *ilgili ve yetkili kamu idarelerinin halka sağlıklı ve güvenli su temininde yetersizlikleri* veya basiretsizliği de içerebilmektedir. Bu da benzer bir söylemdir. Yani sözlerini de esirgememekte ve ürkmemektedirler: doğal ve kamusal bir kaynağın piyasa ilişkilerine açarken, devletten daha fazla rant talep edebilmeleri gibi.

Bu çalışma sırasında alınan ilginç bir ders, kavramların günümüzde nasıl tahrip edilebileceği, günümüzün düşünsel hayatını karartan siyasal ideolojinin ne ölçüde kavramları değiştirebileceği ve dönüştürebileceğine ilişkindir. Bu bağlamda, sektöre ilişkin değerlendirmelerde, *artan enerji ihtiyaçları nedeniyle fosil yakıt tüketiminin artması, çevresel tahribatın vardığı boyut ve doğal dengenin bozulması* hakkında

konuşulabilmektedir. Sektör adına taraftarlık yapan bir sivil toplum kuruluşu ise, amaçları arasına gelecek nesillere doğal kaynağı koruma amaçlı faaliyetlerde bulunacağını koyabilmekte, toplumu su kaynakları ve sağlıklı tüketimi konusunda bilinçlendireceğinden, “*ambalajlı su sektörünün kamusal yararından*” bahsedebilmektedir. Bir başka örgüt ise “*atıkların sürdürülebilir geri kazanımından*” söze etmektedir.⁴⁰

KAYNAKÇA

- Başer, Ertuğrul, “Özelleştirme Vesilesiyle İktisada ve Kamusal Dair (II)”, *Birikim Dergisi*, Sayı 82, Şubat 1996, s.25-34.
- Büyükköşkdere, Şenay, “Bu Sektörde Sular Hiç Durulmuyor”, *Akşam Gazetesi*, 11 Ağustos 2006.
- Çınar, Tayfun, “Kuraklık ve Kentsel Su Yönetimi Sorunu”, *Toplum ve Hekim Dergisi*, Ocak-Şubat 2008, Cilt:23, Sayı:1, s.10-19.
- Hoell, Günter, *Tarımda Kapitalizmin Gelişmesi ve Toprak Rantı*, Bilim Yayınları 18, İstanbul, 1979.
- Hoell, Günter, “Hazır Suya Talep Artıyor”, *Hürriyet Gazetesi*, 28 Ağustos 2008.
- Kılınç, Nilgün Toker, “Hannah Arendt’te Politik Sorumluluk ve Yurttaş Sorumluluğu”, *Birikim Dergisi*, 24.12.2006, www.birikimdergisi.org.tr (Erişim Tarihi: 30 Mart 2007).
- Ricardo, David, *Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çev.: T.Ertan, Belge, İstanbul, 1997.
- Sakarya, Ayşegül, “Su Kaynağı Arayan Firmalar İş Yarattı”, *Referans Gazetesi*, 8 Ocak 2009.
- Temelli, Sezai, “Kamusal Mal ve Kamusal Akıl”, *Birgün Gazetesi*, 21 Mart 2007.
- Tosuner, Nurdan Erk, “Saka, 10 Yılda İngiliz Su Pazarının Yüzde 5’ini Alacak”, *Hürriyet Gazetesi*, 16 Ekim 2006.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Türkçeleştirilmiş Metinleriyle Birlikte Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu: Türk Medeni Kanunu*, 1. Cilt, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1979.

İNTERNET ADRESLERİ

- <http://www.aroma.com.tr>
- <http://www.aysu.com.tr>
- <http://www.aytac.com.tr>
- <http://www.damacanasubayileri.com>
- <http://www.erikli.com.tr>
- <http://www.fatsu.net>
- <http://www.hayatsu.com.tr>
- <http://www.kocbeyaqua.com>
- <http://www.marsangida.com/sakasu>
- <http://www.nestlewaters.com.tr>
- <http://www.pinarsu.com.tr>
- <http://www.suder.org.tr>
- <http://www.watertek.com.tr>

⁴⁰ Halbuki bizler, sürdürülebilirlik kavramının 1970’li yıllarda çevresel konulara duyarlı sosyal demokrat BM bürokratlarınca kotarılmış bir kavram zannederdik. Bu kavram artık, herkes tarafından ve her yerde kullanılabilir bir kavrama dönüşmüş bulunmaktadır.